

CARTOONS ALS PROPAGANDAMIDDEL IN DE BRÜSSELER ZEITUNG

Humor is niet altijd onschuldig. Zeker in het geval van cartoons kan een karikatuur of visuele grap uitnodigen tot lachen, terwijl het tegelijk ook meerdere betekenissen kan dragen. Cartoons kunnen bepaalde ideeën normaliseren, vijandbeelden versterken of juist ondermijnen. Net omdat humor inspeelt op herkenning en gezamenlijk amusement, is ze een krachtig communicatiekanaal dat politieke boodschappen kan maken of kraken. De cartooncollectie van de *Brüsseler Zeitung*, gedeeltelijk bewaard in het ADVN, laat zien hoe humor tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ingezet als doeltreffend propagandamiddel.

Een Duits-Brusselse krant

De *Brüsseler Zeitung* was een Duitstalige nationaalsocialistische krant die verscheen van 1 juli 1940 tot 2 september 1944, tijdens de Duitse bezetting van België. Hoewel de redactie in Brussel zat, werden leidinggevende functies vooral door Duitsers bekleed. Het personeelsbestand bestond in 1941 uit

bijna 200 medewerkers, waarvan zo'n 160 Belgen. Zij werkten vooral als correspondenten die lokaal nieuws leverden.

Binnen het bezettingsperslandschap speelde de *Brüsseler Zeitung* een centrale rol. De redactie was verplicht alle officiële mededelingen van de *Militärverwaltung* te publiceren; militair gouverneur Alexander von Falkenhäusen omschreef de krant dan ook expliciet als een spreekbuis. Eén van de hoofdrollen van de krant was volgens journalist Rudolf Sparing om bruggen te slaan met de lokale bevolking en hen de Duitsers te laten kennen 'zoals ze werkelijk waren'. De *Brüsseler Zeitung* had ook een sterke invloed op de algemene Belgische pers.

De inhoud van de krant was veelzijdig; naast politieke rubrieken verschenen ook lange kunsthistorische of filosofische beschouwingen, lokale berichten, sportnieuws en bijdragen over cultuur en economie. De pro-

pagandistische functie was duidelijk aanwezig in onder andere de selectie van nieuws, de aandacht voor germanofiele kunstenaars en intellectuelen zoals

Antisemitische cartoon van Ginnemann waarin een groep gekarikaturiseerde Joden triest met hun koffers wegwandelt. [ADVN, VTA589]

Illustratieve tekening van een vliedervanger, getekend door Virnich. [ADVN, VTA553]

Cyriel Verschaeve en Wies Moens, én in het beeldmateriaal. Illustraties en (politieke) cartoons waren immers vaste onderdelen van de krant en boden een toegankelijke manier om politieke boodschappen over te brengen.

Een veelzijdige cartooncollectie

Het ADVN bewaart 336 originele tekeningen uit de *Brüsseler Zeitung*: van decoratieve vignetten, illustraties, karikaturen, (politieke) cartoons tot titelontwerpen. De collectie, eind 2025 door het ADVN verworven, verkeert over het algemeen in een goede staat, met slechts enkele beschadigingen aan het papier. De tekeningen zijn inhoudelijk zeer uiteenlopend: naast eerder onschuldige, illustratieve tekeningen bevat ze ook uitgesproken politieke en antisemitische cartoons. Op veel tekeningen zijn potloodnotities te zien, zoals aanwijzingen voor de drukker of voor de rubriek waarin ze moesten verschijnen.

BRÜSSELER ZEITUNG

Verlag und Schriftleitung: Brüssel, Rue de Post-Neuf, 32 — Neuwegstraat, 52 —
Geschaftszeit von 8 bis 18 Uhr, Speditionsstunden der Schriftleitung von 12 bis 19 Uhr, wasser Sonnabende.

Die BRÜSSELER ZEITUNG erscheint täglich morgens.
Bezugpreis in Belgien und Holland monatlich RM. 2.—; in Deutschland RM. 3.—

Anzeigenaufträge werden grundsätzlich zu den Bedingungen der Anzeigenpreisliste
ausgeführt. Der Zeit ist die Preisliste Nr. 1 vom 1. Juli 1940 gültig

1. Jahrgang Nummer 20

Brüssel, Sonnabend, 20. Juli 1940

★ Einzelpreis 10 Rpf., in Deutschland 20 Rpf.

Kop van de twintigste uitgave van de *Brüsseler Zeitung* op 20 juli 1940. [ADV, VY900505]

Over de tekenaars is slechts fragmentarisch informatie bewaard gebleven. De *Brüsseler Zeitung* werkte met weinig vaste werknemers en deed vooral beroep op freelancers. Bij de evacuatie van de redactie in 1944 werd een groot deel van de documenten vernietigd, waaronder personeelsdossiers. De bekendste tekenaar is Paul Jamin (1911-1995), een Waalse karikaturist die vanaf februari 1943 als vaste redacteur-tekenaar aan de krant verbonden was. Jamin begon zijn carrière samen met Hergé, werkte vóór de bezetting voor *Le Vingtième Siècle* en stapte in 1936 over naar de rexistische partijkrant *Le Pays Réel*. Onder zijn pseudoniem 'jam' heeft hij voor de *Brüsseler Zeitung* ongeveer 340 tekeningen gemaakt, waarvan er slechts één in de ADVN-collectie bewaard wordt (cf. cover van dit nummer). Na de oorlog werd Jamin ter dood veroordeeld, maar na zeven jaar gevangenisstraf weer vrijgelaten. Onder het pseudoniem 'Alidor' werkte hij daarna voor het satirisch tijdschrift *Pan*.

Het werd een kleine detectiveklus om de identiteit achter de andere pseudoniemen op de tekeningen te achterhalen. Door potloodnotities te combineren met een medewerkerslijst uit een dossier van het krijgsauditoraat konden verschillende tekenaars geïdentificeerd worden. Tot de Belgische tekenaars behoren onder andere Wéry – vermoedelijk de Luikse tekenaar en graficus Maurice Wéry – die onder het

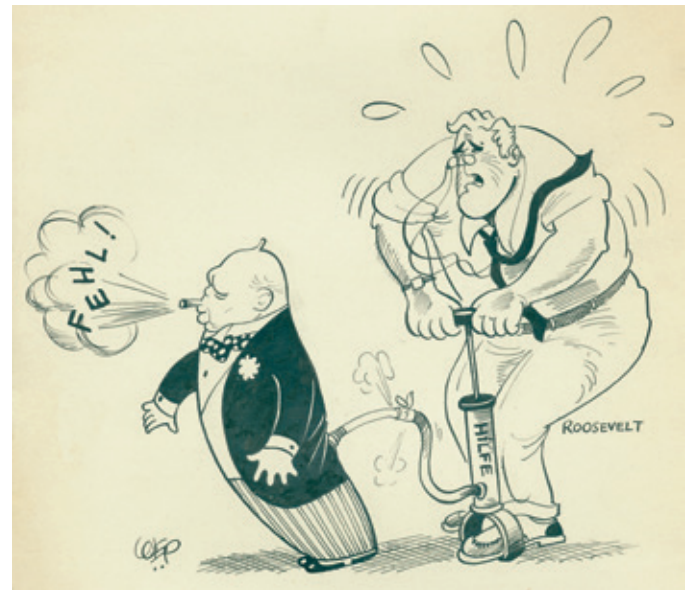
pseudoniem 'VAN. B.' tussen 1940 en 1941 vooral cultuur- en sportrubrieken illustreerde; Marcel Peeters ('MP'), een architect die twee jaar lang schematische tekeningen, kaarten en grafieken leverde; René Marinus ('Remy') van wie we vier politieke karikaturen bewaren en die als 'Ram' voor het rexistische weekblad *Cassandra* tekende; en 'Horn', vermoedelijk Fernand Van Horen, die deel uitmaakte van het verzet en vooral geassocieerd wordt met de krant *Le Soir*. Daarnaast werden ook Dimitri Dolgoff ('d' of 'dim'), Otto Mennicken ('OM'), Natasha Guebel, Walter Persian ('W. Persian'), Jules Limbeck ('Limbek'), Willy Thomsen en Walter E. Pürschel ('WEP') geïdentificeerd, de meesten afkomstig uit Duitsland. Het onderzoek naar zowel de reeds geïdentificeerde als de nog onbekende tekenaars, met pseudoniemen 'virnich', 'A.G.', 'Lode Wijk', 'TR' en 'Günemann', loopt nog volop.

Politieke cartoon van WEP waarbij hij Winston Churchill en Franklin D. Roosevelt als hulpeloze karikaturen voorstelt. Het opschrift luidt: "Die unten eingepumpte 'Hilfe' verpufft oben als 'Fehl!'". [ADV, VTB654]

De politieke cartoons van WEP

Onder de verschillende tekenaars springt Walter E. Pürschel (1904-1966) eruit door zijn uitgesproken politieke cartoons, waarin het propagandistische potentieel van humor het duidelijkst zichtbaar wordt. Onder het pseudoniem 'WEP' werkte hij eerder al bij de *Hamburger Presse* en is hij in deze collectie vertegenwoordigd met 42 tekeningen. Slechts enkele daarvan zijn relatief onschuldig en bedoeld voor sport- of cultuurrubrieken; het merendeel richt zich expliciet op het belachelijk maken van de vijand en het bevestigen van het wereldbeeld van de bezetter.

De geallieerden, vooral het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, waren

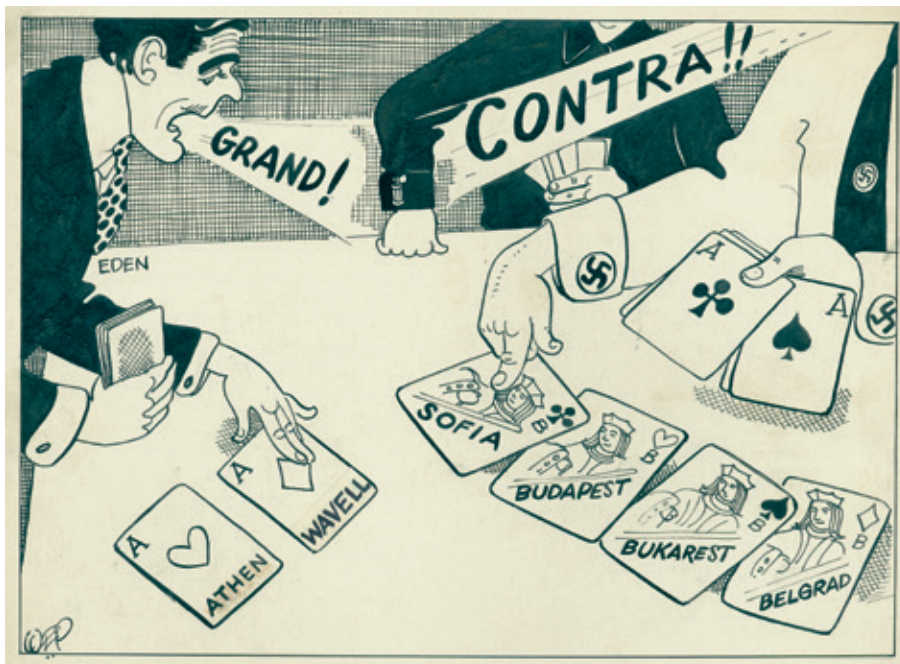
Politieke cartoon van WEP waarin Winston Churchill en Franklin D. Roosevelt een brug vormen met hun "Blah-Blah"-woorden. Het opschrift luidt: "Roosevelts berühmte Brücke 'über den Atlantik' von unserer Seite aus gesehen". [ADV, VTB666]

zijn favoriete doelwitten. Zo passeren voor-
namelijk Winston Churchill en Franklin
D. Roosevelt de revue. WEP stelt ze voor
als onhandig, naïef of volledig incompetent.
In één cartoon verliest Churchill duidelijk
een boksmatch, terwijl hij tegen Roosevelt
vertelt dat hij zich nog nooit zo goed heeft
gevoeld. In een andere tekening probeert
Roosevelt Churchill te helpen door hem op
te pompen met een 'hulppomp', maar door
een gat in de 'opblaas-Churchill' ontsnapt
alle lucht onmiddellijk. Nog een andere

cartoon toont hoe Churchill en Roosevelt
met hun schijnbaar eindeloze "blah-blah-
blah"-woorden een brug vormen over de
Atlantische Oceaan, terwijl de schepen
tussen hen blijven zinken. Hun samenwer-
king wordt zo voorgesteld als leeg gepraat
dat geen antwoord biedt op de militaire
werkelijkheid.

Naast Churchill en Roosevelt verschijnen
ook Anthony Eden, Jean Zay, Haile Selas-
sie, Neville Chamberlain en Lord Halifax in
WEP's cartoons. De gedateerde tekeningen
van WEP situeren zich hoofdzakelijk in
1940 en 1941, wat ook duidelijk weerspie-
geld wordt in de thema's. Zo verschijnt Jean
Zay, de Franse politicus die in 1940 werd
vervolgd wegens desertie, in een spotprent

die inspeelt op zijn proces. De Britse lucht-
macht wordt belachelijk gemaakt onder de
titel 'Royal Air Farce' en Britse soldaten wor-
den afgebeeld als goedgelovig, bijvoorbeeld
wanneer ze in het zand staren en zich afvra-
gen of de Duitsers misschien een tunnel
onder het Kanaal gegraven hebben. In een
andere cartoon verschijnt Anthony Eden als
onervaren kaartspeler die denkt te winnen
met zijn twee 'azen', Athene en generaal
Archibald Wavell, aanvoerder van het Britse
Expeditioneleger in het Midden-Oosten. Eden
wordt echter overtroefd door een Duitse
tegenstander met kaarten die verwijzen
naar door Duitsland gecontroleerde steden.
Het kaartspel fungeert als metafoor voor de
internationale politiek, waarin Duitsland als
strategisch superieur wordt voorgesteld.

Politieke cartoon van WEP waarin Anthony Eden een kaartspel verliest van Duitse spelers. Het opschrift luidt: "Sie spielen wie ein Greenhorn, Mister Eden ... was nützen Ihnen die zwei Asse ... hier liegen die vier Buben!!". [ADV, VTB662]

Bronnen bij deze bijdrage: Archief Brüsseler Zeitung (ADV, AC 1434); R. Falter, De 'Brüsseler Zeitung' (1940-1944), in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, jg. VII, 1981, nr. 1, pp.39-48, online: <https://www.journalbelgianhistory.be/nl/journal/bijdragen-tot-geschiedenis-tweede-wereldoorlog-vii-1982-1/brusseler-zeitung-1940-1944>; M. Van der Linden, *Jam n° 2: Dessins parus dans le Brüsseler Zeitung (1943-1944)*, 1989; Algemeen Rijksarchief 2 (Brussel), Auditoraat-generaal, Derde Bureau, 797/45, "Brüsseler Zeitung"; ARA 2 (Brussel) Krijgsauditaat Brussel, Dossier inzake de zonder gevolg klassering "Brüsseler Zeitung", 2481/45.

In deze cartoons fungeert humor als een doeltreffend propagandamiddel: door de vijand uit te lachen wordt diens macht en moreel gezag ondermijnd, terwijl Duitsland impliciet als rationeel, strategisch en succesvol wordt voorgesteld. De humor stelt de lezer gerust en verhult tegelijk de ideologische boodschap achter een ogenschijnlijk onschuldige grap.

Humor als propagandamiddel

De cartooncollectie van de *Brüsseler Zeitung* laat zien hoe humor tijdens de Duitse bezetting doelbewust werd ingezet als een doeltreffend propagandamiddel. Tegelijk roept de collectie tal van vragen op. Wie waren de andere, nog niet geïdentificeerde tekenaars? In welke context verschenen deze cartoons, en bij welke artikels of politieke thema's sloten ze aan? Ook over de tekenaars zelf is weinig bekend: hun

achtergrond, hun positie binnen de krant en hun motivatie blijven grotendeels onduidelijk. Daarom zijn tips of aanvullende informatie over de (on) bekende tekenaars zeer welkom!

Juist deze open vragen maken de collectie bijzonder waardevol. Verder onderzoek kan niet alleen meer inzicht bieden in de werking en bedoeling van deze cartoons, maar ook helpen om de bredere historische context van de bezetting beter te begrijpen en te doorgronden hoe de cartoons het Belgische lezerspubliek via humor en beeldtaal probeerden te beïnvloeden.

[Ida De Boodt]

Cartoon van WEP waarin enkele Britse soldaten het strand bewaken met hun geweren. Het opschrift luidt: "Wie wir nach England kommen" - "Hat sich da nicht eben was bewegt? Die

Deutschen sollen einen Tunnel unter dem Kanal gegraben haben!" [ADV, VTB672]